

ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ ТА ЕМАНСИПАЦІЯ В ЖИВОПИСУ ЖІНОК-ХУДОЖНИЦЬ ХІХ СТОЛІТТЯ

Фісун К. Г.

Наук. керівн. – д. філос. н, проф. Суковата В. А.

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

До середини ХІХ століття політичних, суспільних, індивідуальних прав на саморозвиток, освіту і працю за жінкою не визнавали, тому що це суперечило образу справжньої жіночності. Слід пригадати, що ще у добу Просвітництва образ ідеальної жінки зводився до образу Жінки-Матері, Діви-Марії (наприклад, у філософії Ж.-Ж. Руссо [10]). З образом Матері довгий час були пов'язані уявлення про показову націю та становлення національної свідомості у країнах Європи: саме як матір оберігає своїх дітей, так і держава повинна дбати про своїх підлеглих та зберігати стабільність.

На початку ХІХ століття на фоні європейських революцій (Велика французька революція 1789 – 1799 рр.), дискусій про громадянські права та свободу, затвердженням важливих документів (наприклад, «Декларації незалежності у США 1776 р.», «Декларації прав людини та громадянина у Франції» 1789 р.), постало питання про права та обов'язки жінки. Це призвело до виступів перших феміністок (О. де Гуж «Декларація прав жінки і громадянки» 1791р.; Е. Адлер «Знамениті жінки французької революції 1789 – 1795»; Мері Уолстонкрафт «Виправдання прав жінки»), які сформулювали вимоги, спрямовані на надання жінкам права голосу, права успадкування майна, права на освіту, працю, творчість і вільнодумство. До 1830 р. за часів Липневої революції і публічних виступів жінок закріпилося уявлення про емансипацію жінки (з фр. – „*émancipation de la femme*“). Протягом ХІХ століття відбулась помітна еволюція жіночої ідентичності, чому сприяв ряд факторів: отримання жінками доступу до вищої освіти, професіоналізація жінок, активна участь жінок у політичних рухах, інтенсивний розвиток літератури і громадської моди на читання, участь жінок в інтелектуальних дискусіях.

Сьогодні «жіноче питання» і шлях формування образу сучасної творчої жінки ХХІ століття («артистки», «майстрині», «письменниці») достатньо **актуальне** і бере свій початок саме з художніх дискусій ХІХ століття. Емансипаційні процеси у ХІХ столітті вплинули на розвиток

жіночої творчості, жіночого письма, появу відомих європейських та американських жінок-письменниць (Ж. Санд, Дж. Остін, Ш. Бронте, Е. Войнич, М. Вовчок, О. Кобилянська), а також жінок-художниць (М. Башкірцева, Е. Йєріхау-Бауман, М. Кассат, Л. Бекон, А. Кауфман, К. Маєр, Б. Морізо, О. Гіка, О. Полєнова та ін.) [14; 15; 17].

Розвиток уявлень про амбіціозну, творчу, працездатну, вольову та розумну жінку вплинуло на появу нових жіночих імен в літературному і образотворчому мистецтві ХІХ століття. **Мета нашої роботи:** розглянути творчість відомих європейських та американських жінок-художниць, а також визначити в яких образах в їхній творчості відобразилася еволюція уявлень про емансипацію, гендерну рівність. Ми також ставимо декілька **завдань**: 1) визначити, як в образах живопису ХІХ століття вдалося розширити уявлення про гендерну норму, статус жінки і її роль; 2) виявити головні типи емансипації, які були репрезентовані в живопису жінок-художниць ХІХ століття.

Методологічною основою нашого дослідження є гендерний підхід в сучасній теорії культури і візуальній антропології, що включає феміністський аналіз візуальних текстів, метод дискурс-аналізу, психоаналітичний підхід. В якості джерел дослідження служать теорії візуальної культури (Дж. Бергера [1], Л. Малві [7], С. Жижека [4]); філософія Іншого (Ж. П. Сартра [11]); гендерні теорії і феміністська критика (С. де Бовуар [2], Р. Полок [9], Б. Фрідан [18] Л. Ірігаре [5], Т. Лауретіс [6], Л. Нохлін [8], І. К. Серджвік [12]).

Наукова новизна дослідження полягає у спробі деконструювати шлях розвитку емансипації та нових гендерних стратегій, коли живопис відомих жінок-художниць стає ретранслятором нових політичних, громадських і культурних дискусій про емансипацію, що виникли в ХІХ столітті.

Більшість жінок-художниць ХІХ століття були з багатих дворянських або поміщицьких сімей, творчих сімей письменників, художників, архітекторів, музикантів, сімей банкірів, ад'ютантів і політиків. Місцем навчання талановитих жінок були відомі салони та художні школи (Академія Жюліана, майстерня Шарля Шаплена, галерея Жоржа Петі) при європейських академіях Парижа, Санкт-Петербурга, Стокгольма, Лондона, Берліна, інших європейських центрів, доступ до яких жінкам був офіційно заборонений аж до кінця ХІХ століття. Наприклад, в Королівську академію в Стокгольмі жінок приймали з

1864р.; в паризьку Школу витончених мистецтв з 1897 р. Незважаючи на це, відомі імена перших жінок-академіків, які увійшли в число засновників художніх академій в Європі (Ульріка Паш, Ангеліка Кауфман), а також в число учасниць жіночих рухів і жіночих об'єднань (Мері Кассат брала участь в русі за виборчі права жінок; Вірджинія Демон-Бретон була президентом Союзу художниць і жінок-скульпторів у 1883 р.; Олена Врангель була членом Імператорського Товариства заохочення мистецтв і стала членом-засновником І Дамського художнього гуртка 1882 р.).

Головні напрямки та художні стилі, в яких працювали жінки-художниці ХІХ століття – це класицизм і академізм (Ангеліка Кауфман), романтизм і неокласицизм (Констанція Маєр), орієнталізм (Елізабет Йєріхау-Бауман), імпресіонізм (Мері Кассат, Берта Морізо, Люсі Бекон, Єва Гонсалес, Марі Бракмон), критичний і соціальний реалізм (Вірджинія Демон-Бретон, Марія Башкірцева, Олена Врангель, Зінаїда Серебрякова), ранній модерн (Олена Поленова). В цілому, жіноче образотворче мистецтво ХІХ століття репрезентувало всі головні художні школи епохи. Більш того, більшість з цих жінок – це не тільки талановиті майстрині живопису, але і авторки відомих творів. Серед них знаменитий «Щоденник» Марії Башкірцевої (1884), книга Олени Гіка (псевдонім графиня Дора Д' Істрія) «La vie monastique dans l'eglise orientale» («Чернече життя у східній церкві» 1855), три книги Елізабет Йєріхау-Бауман «Подорож барвистих картин» (1881), «Пам'яті Гаральда Йєріхау» (1879), «Спогади про юність» (1974) і ін.

Сюжети картин жінок-художниць кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, як наприклад німецької художниці Анжеліки Кауфман, відповідають тематиці живопису класицизму і романтизму. У дусі неокласицизму А. Кауфман зображує портрети знатних жінок з дітьми («Луїза Хеммонд» 1780, «Portrait of Augusta of Hanover with her first born son Karl Georg of Brunswick», «Portrait of a woman as a vestal Virgin» 1775, «Allegory of poetry and music» 1782, «Three singers» 1795, «Four children with a basket of fruit»); картини на міфологічні, історичні та біблійні теми («Cornelia Africana» 1785, «Venus convinces Helen to hear Paris» 1790, «Virgil reading the Aeneid to Augustus and Octavia»).

Особливої уваги заслуговує образотворча творчість французьких імпресіоністок Марі Бракмон (учениці Ж. О.-Д. Енгра) (1840 – 1916) і Єви Гонсалес (1849 – 1883) (учениці Едгара Мане). Живопис обох художниць пронизує тема *жіночої емансипації* на шляху становлення жіночої

індивідуальності. Головним предметом зображення для них виступила інтелектуально і творчо розвинута жінка. Пані на полотнах М. Бракмон читають літературу і ведуть бесіди з чоловіками («Полудневий чай» 1880, «На терасі в Севрі» 1880, «Під лампою» 1887).

Тема світського життя відіграє ключову роль у живописі Є. Гонсалес, картини якої були виставлені в галереї Ж. Петі, досить відомої на той час. Вона зобразила публічне життя жінки («Дама» 1865 – 1870, «Дама з віялом» 1869 – 1870), її відпочинок («У човні» 1875 – 1876, «Верхи на віслюку» 1880), спілкування в компанії чоловіків («Неробство» 1871 – 1872), читання книг («Читання в саду» 1880 – 1882), чаювання («Полудневе чаювання або на терасі» 1875), гру на фортепіано, відвідування театру («Ложа в театрі» 1874), прогулянки в парку («У парку» 1875 – 1876), вечірній туалет, пишні вбрання та підготовку до виходу в світ («Білі туфлі» 1879 – 1880, «Ранковий туалет» 1875 – 1876). Примітна картина Є. Гонсалес «Конфіденційно» (1877 – 1878), на якій ми бачимо молоду дівчину, яка сидить за фортепіано і читає книгу, що лежала поверх відкритого нотного зошита. Можливо, дівчина читає заборонену літературу, а можливо, просто ховається за читанням від зацікавлених очей, що особливо інтригує глядача і створює новий образ «жінки-інтелектуалки» [17].

Центральною темою живопису Мері Кассат (1844 – 1926), однієї з найвідоміших американських імпресіоністок XIX століття, виступило соціальне і особисте життя жінки. Вона зобразила жінку і стан її душевної гармонії з природою і дитиною: «Maternity» 1890, «Купання дитини», «The young mother» («Mother Bertha holding her baby» 1900). Також зобразила жінку в просторі її особистої свободи: за читанням книги або газети, в театрі, за чашкою чаю, в світському колі («Прогулянка на човні» 1893 – 1894, «Чаювання» 1880, «Літня пора» 1894, «Театр» 1879). Тема материнства також лягла в основу творчості французької художниці, представниці реалізму Вірджинії Демон-Бретон («Мати з дитиною у апельсинового дерева», «З немовлям», «В прозорій воді» 1898, «Перші бризки, перше тремтіння» 1900, «У воду» 1898).

Французькій імпресіоністці Берті Морізо (1841 – 1895), дружині Ежена Мане (брата Едуарда Мане) належить безліч жіночих портретів і сцен їх життя світських, освічених дам в колі сім'ї і дітей («Жінка і дитина на балконі» 1872), які займаються творчістю і освітою («Читання», 1873, «Літній день» 1879, «Після обіду», 1881). Ми бачимо, як на картинах

Б. Морізо дами гуляють з дітьми і у насолоджуються природою («Полювання на метеликів» 1874, «Літній день» 1879), зайняті читанням, грають на скрипці, катаються на човні з чоловіками та дітьми, які відпочивають в саду або на літній терасі. Можна сказати, що в живопису М. Бракмон, Є. Гонсалес, М. Кассат, Б. Морізо жінка – це багатогранний і зацікавлений світом суб'єкт, що прагне жити повноцінним життям, піклується про сім'ю і не забуває про свій особистісний саморозвиток, хобі та розваги.

Датська художниця Елізабет Йєріхау-Бауман (1819 – 1881) звернулася до теми *расової емансипації* в зображеннях життя на Сході («Єгипетські жінки») [13]. Е. Йєріхау-Бауман стала першою жінкою, якій було дозволено доступ в гареми Османської імперії, тому на відміну від робіт орієнталістів-чоловіків, сюжети її картин більшою мірою передають реальне, невигадане життя східної жінки («Beauty with the mirror», «A woman with her child» 1878, «Наложниця»).

Російська художниця Марія Башкірцева (1858 – 1884), яка прославилася написанням знаменитого «Щоденника» (1884), присвятила свої картини темі *соціальної емансипації*. Її героями виступили каліки, хворі, ув'язнені, убогі та бідні діти в кварталах Парижа, тобто люди з різними фізичними вадами і соціальними обмеженнями: «Жан і Жак» 1883, «Зустріч» («Нарада») 1884, «Весна» 1884, «Хлопчики у дворі». У творчості М. Башкірцевої також відомі жіночі портрети «читаючих жінок» і «жінок-художниць» («За читанням книги» 1882), за роботою в майстерні («У студії. Майстерня Жюліана» 1881), в яких художниця розвинула дискурс про соціальну і жіночу емансипацію.

На хвилі критичного реалізму в живописі другої пол. XIX – початку XX століття російські художниці Олена Врангель і Зінаїда Серебрякова представили сюжети з сільського життя, що говорить про зацікавленість майстринь в розвитку теми *класової емансипації*, пов'язаної з відміною кріпосного права в Європі та активною урбанізацією в містах. Відомі сюжети про будні у селі в живопису О. Врангель (1837 – 1906), яка була членом Імператорського Товариства заохочення мистецтв і стала членом-засновником Першого Дамського художнього гуртка (1882): «Селянин в дорозі» (1872), «Портрет старого» (1884), «Урок орача» (1884), «Повернення стада опівдні» (1888), «Воли» (1891) та ін.

Різноманітна тематика живопису Зінаїди Серебрякової (1884 – 1967), яка народилася в Харківській губернії. Вона зобразила не тільки народне

життя («Селянська дівчина» 1906, «Селяни» 1914 – 1915, «Жнива» 1915), сиріт і бідність («Картковий будиночок»), але й світське життя молодих дам («Тата в танцювальному костюмі» 1924), східних жінок («Освітлена сонцем» 1928, «Дівчина із Марракеша») та життя на Сході («Марокканець у зеленому»).

Підводячи *підсумки* нашого дослідження, слід сказати, що центральні теми творчості жінок-художниць XIX століття відповідають актуальним для свого часу суспільним дискусіям. Серед найбільш значущих тем жіночого образотворчого мистецтва даного періоду – це: життя матері і дитини; селяни, краса краю і народний побут; Схід та східні жінки в гаремі; будні бідних і багатих; особисте і соціальне життя жінки-інтелектуалки; жінки за читанням і жіноча освіта; жінки-артистки і світське життя; провінційне місто і буденність у міських кварталах.

В живописі жінок-художниць XIX століття простежується розвиток теми емансипації в різних її проявах. Ми дослідили теми і сюжети в європейському і американському живопису, присвячені жіночій, расовій, класовій, соціальній емансипації. Відомі жінки-художниці відобразили ідеї жіночої емансипації (у роботах М. Бракмон, Є. Гонсалес, М. Кассат, Б. Морізо); уявлення про расову емансипацію (в орієнтальних сюжетах Е. Йєріхау-Бауман); уявлення про соціальну емансипацію та проблему бідності (на полотнах М. Башкірцевої); а також ідеї класової емансипації (у роботах О. Врангель, З. Серебрякової). Живопис відомих художниць XIX століття дуже вдало репрезентує ідеологічні зміни в суспільній свідомості епохи: розвиток емансипаційних рухів, зміну уявлень на гендерну нерівність, зміщення гендерних позицій в культурі.

1. Бергер Дж. Искусство видит / Дж. Бергер / Пер. с англ. Е. Шраги. – СПб. : Клаудберри, 2012. – 184 с.
2. Бовуар С. де. Второй пол: В 2 т. / Пер. с фр. // С. де Бовуар. – М. ; СПб. : Прогресс, 1997. – 832 с.
3. Гендерные истории Восточной Европы. Сб. научн. статей / Под ред. Е. Гаповой, А. Усмановой, А. Пето. – Мн. : ЕГУ, 2002. – 416 с.
4. Жижек С. Глядя вкось: Введение в психоанализ Лакана через массовую культуру / С. Жижек / Пер. с англ. – М. : 1999. – 184 с.
5. Иригарэ Л. Пол, который не единичен / Л. Иригарэ // Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Хрестоматия – Х. : ХЦГИ ; СПб : Алетейя, 2001. – С. 127-135.

6. Лауретис Т. Американский Фрейд / Т. Лауретис // Введение в гендерные исследования. Часть 2. – Х. : ХЦГИ ; СПб : Алетейя, 2001. – С. 23-47.
7. Малви Л. Визуальное удовольствие и нарративный кинематограф /
8. Л. Малви // Антология гендерной теории – Минск : Пропилеи. – 2000. –
9. С. 280-297.
10. Нохлин Л. Почему не было великих художниц? / Л. Нохлин / Под ред.
11. М. Бредихиной, К. Дипуэлл // Гендерная теория и искусство. – М. : РОССПЭН, 2005. – С. 15-46.
12. Поллок Г. Созерцающая историю искусства: видение, позиция и власть /
13. Г. Поллок // Введение в гендерные исследования. Хрестоматия. – Х. : ХЦГИ; СПб. : Алетейя, 2001. – С. 718-737.
14. Руссо Ж. Ж. Эмиль, или О воспитании. – Электронный ресурс: http://bookz.ru/authors/jan-jak-russo/emil_-i_789/1-emil_-i_789.html. – Огляд з екрану.
15. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология восприятия / Ж.-П. Сартр // Пер. с фр. М. Бекетовой. – СПб. : Наука, 2001. – 319 с.
16. Сэджвик И. К. Эпистемология чулана / И. К. Сэджвик // Пер. с англ.
17. О. Липовской, З. Баблюяна. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 272 с.
18. Фисун Е.Г. Гарем, базар, курительня как метафоры Востока. Образы господства и эмансипации в европейской живописи XIX века / Монография. – LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland : OmniScriptum GmbH & Co. KG., 2015. – 135 с.
19. Фисун Е.Г. «Женщины-артистки в живописи XIX века: репрезентация женских желаний» // Визуальная коммуникация в социокультурной динамике: сборник статей международной научно-практической конференции (23 октября 2014 года). – Казань : Из-во Казан. ун-та, 2015. – С. 109-118.
20. Фисун Е.Г., Суковатая В.А. От «одалиски» к «эмансипированной женщине»: эволюция женских образов в визуальном сознании XIX

века // Человек. – 2014. – №4. – М. : Российская академия наук. – С. 83-96.

21. Фисун Е.Г. Раса и гендер в колониальном воображении европейской живописи XIX века: дискурс-анализ // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Секція «Філософія. Філософські перипетії». – 2015. – № 52. – С. 86-92.
22. Фисун Е. Г. «Читающая женщина»: женское образование и поиски женской независимости от «мужского взгляда» в живописи XIX века // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1083. – С. 119-123.
23. Фридан Б. Загадка женственности / Б. Фридан / Пер. с англ. Н.Щабельской. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.